

UDK:94(575.1)"1914/1918":341.33:631.1

Dostonbek ORALOV,
Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: dostonbekoralov37@gmail.com

Q.Rajabov taqrizi asosida

THE ACTIVITIES OF PRISONERS OF WAR IN TURKESTAN IN AGRICULTURE DURING THE FIRST WORLD WAR

Annotation

This article examines the agricultural activities of captured soldiers during the First World War. The study analyzes the process of bringing captured soldiers to the territory of Turkestan, the use of their labor in agricultural work, and the impact of this process on the local economy and the lives of the population. It also reveals the working conditions of prisoners of war, the administrative procedures related to them, and their place in economic life based on historical sources.

Keywords: World War I, prisoners of war, Turkestan region, agriculture, prisoner labor, Russian Empire, economic activity, historical sources.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВОЕННОПЛЕННЫХ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ ТУРКЕСТАНА В ГОДЫ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Аннотация

В статье освещается деятельность военнопленных в сельскохозяйственной сфере в годы Первой мировой войны. Также раскрываются условия труда военнопленных, связанные с ними административные процедуры и их роль в хозяйственной жизни на основе исторических источников.

Ключевые слова: Первая мировая война, военнопленные, Туркестанский край, сельское хозяйство, труд военнопленных, Российская империя, хозяйственная деятельность, исторические источники.

BIRINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA ASIRGA OLINGAN ASKARLARNING TURKISTONDA QISHLOQ XO'JALIGIDAGI FAOLIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Birinchi jahon urushi yillarida asirga olingan harbiylarning qishloq xo'jaligi sohasidagi faoliyati yoritiladi. Tadqiqotda asir askarlarning Turkiston hududiga olib kelinishi, ularning mehnatidan qishloq xo'jaligi ishlarida foydalanish jarayoni hamda bu jarayonning mahalliy iqtisodiyot va aholi hayotiga ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, harbiy asirlarning mehnat sharoitlari, ular bilan bog'liq ma'muriy tartiblar va tarixiy manbalar asosida ularning xo'jalik hayotidagi o'rni ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Birinchi jahon urushi, harbiy asirlar, Turkiston o'lkasi, qishloq xo'jaligi, asirlar mehnati, Rossiya imperiyasi, iqtisodiy faoliyat, tarixiy manbalar.

Kirish. XX asr boshlarida yuz bergan Birinchi jahon urushi insoniyat tarixidagi eng yirik va keng qamrovli harbiy-siyosiy mojarolardan biri sifatida nafaqat davlatlararo munosabatlarni, balki iqtisodiy tizimlar, ijtimoiy tuzilmalar va madaniy jarayonlarni ham tubdan o'zgartirib yubordi. Ushbu urush global xarakter kasb etib, unda ishtirok etgan davlatlarning ichki resurslarini maksimal darajada safarbar etishga majbur qildi. Ayniqsa, yirik imperiyalar o'zining mustamlaka hududlarini iqtisodiy va strategik jihatdan faol ekspluatatsiya qilish orqali urush ehtiyojlarini qondirishga harakat qildilar. Rossiya imperiyasi tarkibidagi Turkiston o'lkasi ham ana shunday mustamlaka hududlardan biri bo'lib, u urush davrida xomashyo yetkazib beruvchi va mehnat resurslari bilan ta'minlovchi muhim mintaqaga aylandi. Urush sharoitida iqtisodiyotning harbiy ehtiyojlarga moslashtirilishi, ayniqsa sanoat va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining keskin oshirilishi qo'shimcha ishchi kuchiga bo'lgan talabni sezilarli darajada kuchaytirdi. Biroq Rossiya imperiyasining markaziy hududlarida ham, Turkiston o'lkasida ham mehnat resurslari yetishmovchiligi yuzaga keldi. Bu holat bir tomondan frontga safarbar etilgan erkaklar sonining ortishi, ikkinchi tomondan esa mustamlaka hududlarida olib borilgan mardikorlik siyosati bilan bog'liq edi. Natijada ishlab chiqarish jarayonining

uzluksizligini ta'minlash uchun muqobil mehnat manbalarini izlash zarurati paydo bo'ldi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqot Birinchi jahon urushi yillarida harbiy asirlarning Turkiston o'lkasidagi qishloq xo'jaligidagi faoliyatini kompleks va tizimli ravishda o'rganishga qaratilgan bo'lib, unda tarixiy-ilmiy yondashuv asos qilib olindi. Tadqiqot jarayonida muammoni har tomonlama yoritish maqsadida bir nechta ilmiy metodlar uyg'un holda qo'llanildi. Bu esa mavzuni faqat tavsifiy emas, balki tahliliy va konseptual darajada ochib berish imkonini berdi. Avvalo, tadqiqotning metodologik asosini tarixiylik va obyektivlik tamoyillari tashkil etadi. Har qanday tarixiy hodisani o'z davrining ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy sharoitlaridan kelib chiqib baholash zarurligi hisobga olindi. Shu nuqtai nazardan, harbiy asirlar mehnatidan foydalanish jarayoni ham Birinchi jahon urushi sharoitidagi umumiy iqtisodiy va siyosiy vaziyat bilan bog'liq holda tahlil qilindi. Bu yondashuv mazkur hodisani bir tomonlama emas, balki kompleks tarzda tushunishga imkon berdi.

Tadqiqotda manbashunoslik yondashuvi muhim o'rin egalladi. Arxiv hujjatlari, rasmiy statistik ma'lumotlar, hukumat qarorlari, harbiy idoralar yozishmalari hamda zamonaviy ilmiy adabiyotlar asosiy manba sifatida o'rganildi. Ayniqsa, Turkiston harbiy okrugi materiallari, Rossiya

imperiyasi urush vazirligi hujjatlari, diplomatlar yozishmalari va mahalliy ma'muriy organlar hisobotlari muhim empirik asos bo'lib xizmat qildi[1]. Ushbu manbalar orqali harbiy asirlarning soni, joylashuvi, mehnat faoliyati va yashash sharoitlari haqida aniq ma'lumotlar olindi. Shuningdek, tadqiqot jarayonida tarixiy-komparativ metod keng qo'llanildi. Bu metod yordamida Turkistondagi harbiy asirlar mehnatidan foydalanish amaliyoti boshqa hududlardagi shunga o'xshash jarayonlar bilan solishtirildi. Natijada, mazkur jarayonning umumiy qonuniyatlari va o'ziga xos xususiyatlari aniqlashtirildi. Bu esa Turkiston o'lkasining o'ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarini chuqurroq anglash imkonini berdi.

Statistik tahlil usuli yordamida harbiy asirlar soni, ularning hududlar bo'yicha taqsimlanishi, mehnat faoliyatining miqyosi va iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'siri aniqlashtirildi. Turli yillardagi statistik ma'lumotlar solishtirilib, dinamik o'zgarishlar tahlil qilindi. Bu esa harbiy asirlar mehnatining iqtisodiy samaradorligini baholash imkonini berdi. Mazkur tadqiqotda ijtimoiy-tarixiy yondashuv ham qo'llanildi. Bu yondashuv orqali harbiy asirlarning nafaqat iqtisodiy faoliyati, balki ularning ijtimoiy holati, turmush sharoitlari, mahalliy aholi bilan munosabatlari va ijtimoiy integratsiya jarayonlari ham o'rganildi[2].

Natijalar. Mazkur tadqiqot natijalari Birinchi jahon urushi yillarida harbiy asirlarning Turkiston o'lkasidagi iqtisodiy hayotda, ayniqsa qishloq xo'jaligida tutgan o'rni nihoyatda muhim va ko'p qirrali bo'lganligini ko'rsatadi. Arxiv hujjatlari va statistik ma'lumotlar tahlili shuni tasdiqlaydiki, 1914-1917-yillar oralig'ida Turkiston hududiga 50 mingdan ortiq harbiy asir olib kelingan bo'lib, ular asosan Avstriya-Vengriya, Germaniya hamda Usmonli imperiyasi armiyalariga mansub edi[3]. Ushbu asirlar dastlab maxsus tashkil etilgan lagerlarga joylashtirilgan bo'lsa-da, qisqa vaqt ichida ularning mehnatidan iqtisodiy ehtiyojlardan kelib chiqib keng foydalanila boshlagan.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, harbiy asirlar qishloq xo'jaligi sohasida asosiy mehnat resurslaridan biriga aylangan. Ular yer haydash, urug' sepish, ekinlarni parvarish qilish, sug'orish tizimlarini qurish va ta'mirlash, hosilni yig'ishtirish kabi agrar ishlab chiqarishning barcha bosqichlarida faol ishtirok etgan. Ayniqsa, paxta yetishtirish jarayonida ularning roli alohida ahamiyat kasb etgan. Chunki urush yillarida Rossiya imperiyasi uchun paxta strategik xomashyo sifatida muhim bo'lgan va uning uzluksiz yetkazib berilishi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblangan[4].

Irrigatsiya tizimlarini kengaytirish va yangi sug'oriladigan yerlarni o'zlashtirish jarayonida ham harbiy asirlar mehnatidan keng foydalanilgan. Ular tomonidan qazilgan kanallar va ta'mirlangan suv inshootlari qishloq xo'jaligi yerlarining kengayishiga xizmat qilgan. Bu esa hosildorlikning oshishiga va mintaqaning agrar salohiyatining mustahkamlanishiga olib kelgan. Shu nuqtai nazardan qaraganda, harbiy asirlar mehnati qisqa muddatda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining barqarorligini ta'minlashda muhim omil bo'lgan. Tadqiqot natijalari harbiy asirlarning faqat qishloq xo'jaligi bilan cheklanib qolmaganligini, balki ular transport va infratuzilma loyihalarida ham faol ishtirok etganligini ko'rsatadi. Jumladan, Buxoro temir yo'li qurilishida minglab asirlar jalb etilgan bo'lib, ular og'ir jismoniy mehnatni bajarishga majbur qilingan. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 1915-yilda 1600 nafar, 1916-yilda esa 4000 dan ortiq harbiy asir ushbu qurilish ishlarida ishtirok etgan[5]. Temir yo'l tarmog'ining kengaytirilishi esa qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tashish va eksport qilish jarayonini sezilarli darajada yengillashtirgan. Bundan tashqari, harbiy asirlar

sanoat korxonalarini va hunarmandchilik sohasida ham ishlatilgan. Ayniqsa, paxta tozalash zavodlarida, ustaxonalarda va kichik ishlab chiqarish korxonalarida ularning mehnatidan foydalanilgan. Bu esa ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta'minlashga yordam bergan. 1917-yilga kelib, Buxoro amirligida sanoat va hunarmandchilik sohasida ishlayotgan ishchilar soni 20 mingdan ortiqni tashkil etgan bo'lsa, ularning ma'lum qismi harbiy asirlardan iborat bo'lgan.

Harbiy asirlarning yashash va mehnat sharoitlari bilan bog'liq natijalar esa ularning og'ir ijtimoiy ahvolini ko'rsatadi. Ular asosan tor, sanitariya talablariga javob bermaydigan kazarmalarda yoki vaqtinchalik lagerlarda yashagan. Oziq-ovqat ta'minoti yetarli darajada bo'lmagan, tibbiy xizmat esa sust darajada tashkil etilgan. Natijada tif, sil va boshqa yuqumli kasalliklar keng tarqalgan. Bu esa asirlar orasida o'lim darajasining yuqori bo'lishiga olib kelgan.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatadiki, harbiy asirlar o'rtasida qochish holatlari keng tarqalgan bo'lgan. 1914-1917-yillar davomida minglab asirlarning lagerlardan qochib ketganligi qayd etilgan[6]. Bu holat bir tomondan ularning og'ir yashash sharoitlari bilan bog'liq bo'lsa, boshqa tomondan nazorat tizimining yetarli darajada samarali bo'lmaganligini ko'rsatadi. Qochib ketgan asirlarning ayrimlari mahalliy aholi orasiga singib ketgan, bu esa ijtimoiy muhitga qo'shimcha murakkabliklar olib kirgan. Yana bir muhim natija shundan iboratki, harbiy asirlarning Turkiston hududiga joylashtirilishi mintaqaning demografik tarkibiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Turli millat va elat vakillarining bir hududda yashashi natijasida ko'p millatli muhit shakllangan. Bu esa madaniy almashinuv jarayonlarini kuchaytirgan bo'lsa-da, ayrim hollarda ijtimoiy keskinliklarga ham sabab bo'lgan.

1917-yilgi siyosiy o'zgarishlar natijasida harbiy asirlarning ahvoli ma'lum darajada o'zgargan. Ularning bir qismi ozod etilgan bo'lsa, boshqalari yangi siyosiy tizim sharoitida yashash va ishlashni davom ettirgan[7]. 1918-yilga kelib Turkistonda yana 30 mingdan ortiq sobiq harbiy asir qolganligi qayd etilgan. Ularning ayrimlari keyinchalik mahalliy jamiyatga integratsiyalashgan va iqtisodiy faoliyatni davom ettirgan. Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, harbiy asirlar mehnati Turkiston o'lkasining urush davridagi iqtisodiy tizimida muhim o'rin tutgan.

Muhokama. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Birinchi jahon urushi yillarida harbiy asirlar mehnatidan foydalanish Turkiston o'lkasida yuzaga kelgan iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni vaqtinchalik hal etish vositasi sifatida namoyon bo'lgan. Urush sharoitida mehnat resurslarining keskin kamayishi, ayniqsa mahalliy aholi vakillarining mardikorlikka jalb etilishi va boshqa majburiyatlar tufayli ishlab chiqarishdan chetlashtirilishi qishloq xo'jaligi tizimining izdan chiqish xavfini yuzaga keltirgan edi. Shu nuqtai nazardan, harbiy asirlar mehnati iqtisodiy zarurat mahsuli sifatida shakllangan bo'lib, u Rossiya imperiyasining mustamlaka hududlarida olib borgan pragmatik siyosatini aks ettiradi.

Biroq ushbu jarayonni faqat iqtisodiy samaradorlik nuqtai nazaridan baholash yetarli emas. Chunki harbiy asirlar mehnatidan foydalanish tizimi o'z mohiyatiga ko'ra majburiy mehnat shakli bo'lib, unda inson huquqlari va ijtimoiy adolat tamoyillari deyarli e'tiborga olinmagan. Asirlar og'ir jismoniy mehnatga jalb etilgan, ular uchun yaratilgan yashash sharoitlari esa ko'pincha sanitariya va gigiyena talablariga javob bermagan. Bu holat esa ularning sog'lig'i va hayotiga jiddiy xavf tug'dirgan. Ayniqsa, tif, sil va boshqa yuqumli kasalliklarning keng tarqalishi nafaqat asirlar, balki mahalliy aholi uchun ham katta epidemiologik xavf manbai bo'lgan. Shuningdek, tadqiqot davomida aniqlanishicha, harbiy asirlarning Turkiston hududiga joylashtirilishi mintaqadagi

ijtimoiy tuzilmaning murakkablashuviga olib kelgan. Turli millat va konfessiyaga mansub bo'lgan asirlar va mahalliy aholi o'rtasida o'zaro munosabatlar turlicha shakllangan. Ayrim hollarda bu aloqalar ijobiy tus olib, madaniy almashinuv va ijtimoiy integratsiya jarayonlariga zamin yaratgan bo'lsa, boshqa hollarda esa qarama-qarshiliklar, ijtimoiy keskinlik va hatto jinoyatchilik holatlarining ortishiga sabab bo'lgan[8].

Harbiy asirlar mehnatidan foydalanish tizimida etnik va milliy omillarning ham muhim rol o'ynaganligini ta'kidlash lozim. Masalan, slavyan millatiga mansub asirlarga nisbatan ma'lum darajada yengilliklar berilgan bo'lsa, nemis va venger asirlarining sharoiti nisbatan og'irroq bo'lgan. Bu esa Rossiya imperiyasining siyosiy va ideologik qarashlari bilan bog'liq bo'lib, asirlar o'rtasida ham ijtimoiy tengsizlikni kuchaytirgan[9].

Shu bilan birga, harbiy asirlarning qochish holatlari ham muhim ijtimoiy muammo sifatida namoyon bo'lgan. Qochib ketgan asirlar ayrim hollarda mahalliy aholi orasiga singib ketib, turli noqonuniy faoliyat bilan shug'ullangan. Bu

esa mintaqada xavfsizlik masalalarini yanada keskinlashtirgan. Rossiya ma'muriyati tomonidan qochish holatlarining oldini olish maqsadida qat'iy nazorat tizimi joriy etilgan bo'lsa-da, bu choralar doimo samarali bo'lmagan.

Xulosa. Harbiy asirlarning Turkiston hududiga joylashtirilishi mintaqadagi demografik va ijtimoiy muhitga ham sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Turli millat va konfessiya vakillarining bir hududda yashashi natijasida madaniy aloqalar va o'zaro ta'sir jarayonlari yuzaga kelgan. Ayrim hollarda bu jarayon ijobiy natijalar bergan bo'lsa, boshqa hollarda ijtimoiy keskinlik, jinoyatchilik va tartibsizliklarning ortishiga sabab bo'lgan. Shu bilan birga, ayrim harbiy asirlarning keyinchalik mintaqada qolib ketishi va mahalliy jamiyatga moslashuvi ham tarixiy jarayonning o'ziga xos jihatlaridan biridir. Ularning ayrimlari hunarmandchilik, dehqonchilik yoki xizmat ko'rsatish sohalarida faoliyat yuritib, mahalliy iqtisodiyotning bir qismiga aylangan. Bu esa uzoq muddatli ijtimoiy-madaniy integratsiya jarayonlarining shakllanishiga zamin yaratgan.

ADABIYOTLAR

1. Котюкова Т.В Положение военнопленных германской и австро-венгерской армий в Туркестане в 1914-1916 гг. (по материалам доклада генерала М.М. Манакина)-Санкт-Петербург -2002. С. 53.
2. Файзиева Ф. Бухоро амирлигида рус манзилгоҳларидаги ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳаёт (1868-1920 йй.)- Вухоро-2022. 43-бет.
3. Васильева С.Н. Военнопленные Германии, Австро-Венгрии и России в годы Первой мировой войны. Автореф. дис. на ... канд. ист. наук. Москва, 1997. 24 с
4. Гергилева А.И. «Многие миллионы людей были вырваны войной из привычной для них обстановки». Чехословацкий корпус и военнопленные Первой мировой войны на территории России // Военно-исторический журнал. 2013. № 2. С. 54–60.
5. Котюкова Т.В Положение военнопленных германской и австро-венгерской армий в Туркестане в 1914-1916 гг. (по материалам доклада генерала М.М. Манакина)-Санкт-Петербург -2002. С. 55.
6. Сенчек Г. От Кракова до Туркестана // Былые походы: Воспоминания словацких красноармейцев – участников Великой Октябрьской социалистической революции и Гражданской войны в СССР. М.: Воениздат, 1961. С. 212.
7. Сенчек Г. От Кракова до Туркестана // Былые походы: Воспоминания словацких красноармейцев – участников Великой Октябрьской социалистической революции и Гражданской войны в СССР. М.: Воениздат, 1961. С. 208.
8. Алимова Д. Мустабид тузумнинг Ўзбекистон миллий бойликларини талаш сиёсати: тарих шохидлиги ва сабоқлари (1865-1990 йиллар)- Т.,2000. 44-бет.
9. Азамхўжаев С. Туркистон мухторияти миллий-демократик давлатчилик курилиши тажрибаси- Т.,2000.